

# MŰHELY

B. SZABÓ JÁNOS

## II. LAJOS HALÁLÁNAK HELYSZÍNE: TÁJ ÉS ORÁLIS HAGYOMÁNY\*

2014-ben nagy visszhangot keltett két orvosdoktor írása, akik ismételten górcső alá vették a II. Lajos haláláról szóló forrásokat és feldolgozásokat.<sup>1</sup> Munkájuk múlhatatlan érdeme, hogy a mohácsi csata 490. évfordulójának előestéjén az 1526. évi eseményeknek egy már régen nem tárgyalt elemét állították a vizsgálatok középpontjába, s provokatív állításokat tartalmazó írásukkal számos dolog újragondolására készítették a történész és filológus kollégákat is. Ennek eredményeként született meg Farkas Gábor Farkas szerkesztésében az a tanulmánykötet, amelynek függelékében 1800-ig bezárólag helyett kapott a király halálára vonatkozó összes ismert történeti forrásrészlet is.<sup>2</sup> Ezek áttanulmányozása vezetett szinte akaratlanul arra az új felismerésre, amelyet vázlatos formában 2016-ban publikáltam először,<sup>3</sup> s amelyet itt most bővebben is szeretnék kifejteni.<sup>4</sup>

### *Hol halhatott meg a király?*

Amióta közel 250 éve Losoncy István a *Hármas kis tükör* című tankönyvében megemlítette a Csele-patakat,<sup>5</sup> generációk egész sorának tanította meg a hazai oktatás, hogy e patakocska partja lehetett II. Lajos király tragikus lovasbalesetének helyszíne. Ez az információ ebben a formában azonban úgy tűnik, hogy csak a XVIII. századra vált széleskörűen ismertté.

Cserei Mihály 1709 és 1712 között írt *Erdély históriája* című művében már az szerepel, hogy „az boldogtalan király futtában a Carassus, kit magyarul Csele-pataknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fullada meg”,<sup>6</sup> de az adat – mint arra nemrégiben Tóth Gergely felhívta a figyelmet – már korábban, Petthő Gergely (1570–1629) krónikájában is feltűnt, amelynek első kiadása 1660-ban jelent meg Bécsben.<sup>7</sup> Ám azt

\* A közlemény a 2018. november 22-én a *Magyar Politikai Földrajzi Konferencia*. „*Military Landscape Baranyában*” című konferencián elhangzott előadásom bővített változata, amely a MTA Kiválósági Együttműködési Program Mohács 1526–2026: *Rekonstrukció és emlékezet* kutatási projekt keretében készült.

<sup>1</sup> Nemes – Tolvaj 2014.

<sup>2</sup> Nekünk mégis 2016. 177–232. o.

<sup>3</sup> B. Szabó 2016. 41. o.

<sup>4</sup> Munkámhoz nyújtott segítségükért e helyen szeretnék köszönetet mondani kollégáimnak: Farkas Gábor Farkasnak, Gyenizse Péternek, Kasza Péternek, Sudár Baláznak, Szebelédi Zsoltnak, Tóth Gergelynek és Varga Szabolcsnak.

<sup>5</sup> „Maga-is a Király Csele-patak nevű sáros vízben lovával együtt el-veszett. Kinek teste az után 2. hólnap múlva találtatott meg, és Fejérváron szomorúan eltemettetett.” *Losonczy István: Hármas kis tükör, 1773.*, közli: Nekünk mégis 2016. 231. o.

<sup>6</sup> Nekünk mégis 2016. 230. o.

<sup>7</sup> „...ott el vesze a király egy sárban, kit Cselepataknak hinak...” *Pethő 1729.* 99. o.

csak nemrég derítette ki szintén Tóth Gergely, hogy Sigler (Siegler) Mihály (?–1581) brassói iskolarektor, szebeni jegyző<sup>8</sup> említette valójában először a király halála kapcsán ezt a lokalizációt az általa írt kronológiában. Szerinte egy mocsaras helyen, a Cselepatakapatakban „in loco palustri, in rivulo Czelepataka” találtak rá a király holttestére.<sup>9</sup> Sigler munkája a XVIII. század közepéig ugyan csak kéziratban létezett, de ettől függetlenül ismerhette és használhatta azt Cserei is, akinek a műve bár az 1850-es évekig szintén csak kéziratban terjedt, mégis rendkívül nagy népszerűségnek és ismertségnek örvendett.

A 2016-ban megjelent forrásgyűjteményből azonban az a meglepő tény világlott elő, hogy az eseményhez közeli híradások túlnyomó részében nyomát sem találjuk a Cselepataknak. Folyóvíz helyett ugyanis általában valamiféle sáros, mocsaras területet jelöltek meg ezek a tudósítások: Lajos sógora, Ferdinánd főherceg szerint a király a csata után „megpróbált elmenekülni, ám mocsaras részre tévedt és ott megfulladt”, majd hozzátette, hogy egyéb híresztelések ellenére ő maga is ezt a verziót tartja hihetőnek.<sup>10</sup> Szeptember 20-án Pettauból azt jelentették, hogy Lajos „menekülőfélben a veszített csatából egy mocsár felé indult, a lova megbotlott, és ő a nehéz páncél miatt nem tudott onnan kijönni, s ezért ott meg is fulladt”.<sup>11</sup> Egy veronai eredetű velencei forrás szerint egy Pécshez közeli mocsaras helyen történt a vereség, ahol a király megfulladt.<sup>12</sup> Egy másik velencei informátor, Fazio de Savoia hasonlóan, de bővebben számolt be a történetekről: „a király lóháton ugratott a mocsárba, ám a ló nyakig elmerült az ingoványban. A király segítségért kiáltott, így leemelték a lóról, majd átsegítették egy másikra, de alighogy elindult, az is elsüllyedt. A király ismét segítséget kért, de mikor leemelték a sisakját, látták, hogy már fuldoklik, és rögtön meg is halt az emberei keze között.”<sup>13</sup> A velenceiek Boemó álnevű kémé szerint pedig „egy Bába nevű helyre érve” történt az eset, amikor a király át akart gázolni egy mocsáron, ám a túlparra átérő kamarását követve páncélozott lovával elsüllyedt Trepkával és másokkal együtt a posványban.<sup>14</sup>

Maga Szapolyai János vajda nem sokkal az esemény után, november 11-én azt írta a lengyel kancellárnak, Krysztof Szydlowieckinek, hogy Fehérváron „néhai felséges Lajos urunknak, a boldog emlékezetű elődünknek, Magyarország és Csehország stb. királyának minap az iszapból – a már kiszáradt örvényből, melybe vigyázatlanul beleesett – kiásott és a nagyobbik egyházban igen nagy tisztelettel elhelyezett élettelen teste feküdt”.<sup>15</sup> Oláh Miklós pedig 1530-ban azt írta a pápának: „Királyunkat valami balsors, ahogyan menekülni akart az ellenség elől, egy Mohácson inneni [azaz északra fekvő] mocsárba vitte, ahonnan ki nem lábolhatott, mert lova, ahogy megrántotta a kantárt, összerogyott, s ott pusztult el ő nyomorultul, nem lévén segítségére övéi közül senki.”<sup>16</sup>

Azon személyek tudósításai, akik épp Mária királyné közelében tartózkodtak amikor megkapta férje halálhírét, némileg árnyaltabban fogalmaztak. A pápa követe, Burgio

<sup>8</sup> *Lőkös Péter*: Michael Sigler. In: MAMŰL X. 2010. 301–302. o.

<sup>9</sup> Lásd *Tóth* (kézirat, megjelenés alatt).

<sup>10</sup> Nekünk mégis 2016. 184. o.

<sup>11</sup> Nekünk mégis 2016. 186. o.

<sup>12</sup> Nekünk mégis 2016. 188. o.

<sup>13</sup> Nekünk mégis 2016. 184. o.

<sup>14</sup> Nekünk mégis 2016. 200. o.

<sup>15</sup> Nekünk mégis 2016. 199. o.

<sup>16</sup> Nekünk mégis 2016. 206. o.

bárója szerint „menekülés közben elérték a Duna egy kis ágacskáját, de mikor átkeltek volna, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, Ófelsége pedig, akinek nehéz volt már a páncél és fáradt is volt már, leesett a nyeregből és belefulladt a patakba”.<sup>17</sup> Egy cseh úr minden bizonnyal magára Czetriczre hivatkozva azt állította, hogy Lajos „valamilyen víz felé került, mint hallom a Duna egyik mellékága felé. A víz nagyon megáradt, s amikor át akart ugrani rajta a lovával, leesett és megfulladt.”<sup>18</sup> Thurzó Elek kincstartó pedig a Duna valamely mély kiöntését említette a szerencsétlenség helyszínéeként.<sup>19</sup>

A helyszín beazonosításánál tehát többször is visszatér a Duna említése. A Habsburgok humanista tollforgatója, Johannes Cuspinianus szerint „a szétbomlott hadsereg magával ragadta az övéi által rosszul őrzött királyt, aki mindenki várakozása ellenére beleugratott egy tóba, amit a Duna kiöntése alkotott. És most nem voltak, akik a szentséges királyt megszabadítsák fegyverétől, alámerült a vízbe, és a tó elnyelte, mint egykor Decius császár veszett oda hasonló ütközetben.”<sup>20</sup> A Duna kiöntését említette a cseh krónikás, Jan Dubravius is.<sup>21</sup>

A legpontosabb lokalizáció azonban kétség kívül a csatában is részt vevő Brodarics kancellár művében maradt fenn: „Mohács fölött fél mérföldnyire egy falucska alatt, melyet Cselének nevezünk, és amely környék akkor a Duna áradása miatt a szokásosnál több víz alatt állt, egy meredélyes szakadéokban találták meg a király testét, akiről némelyek azt mondták, hogy maga is amott esett el, itt fulladt vízbe lovastul úgy, ahogy volt, fegyverben, amely helyen sokan mások is elvesztek, és a közelben megtalálták Trepka András és Aczél István testét.”<sup>22</sup> Vagyis itt felbukkan már egy konkrét település, Csele neve is, erről pedig tudható, hogy ez a falu Mohácstól északra, a Duna jobb partján állt egykor.<sup>23</sup>

Verancsics Antal esztergomi érsek (1504–1573) történeti iratai között fennmaradt egy rövid magyar nyelvű feljegyzés, ami évkönyvszerű tömörséggel számol be a XVI. század első felének eseményeiről. Eszerint „Lajos király az hadból megfutamik, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze... János vajda Fejérvárra mene, az Lajos király testét meghozatá az mohácsi mezeiről a sárból, kinek testit az halászok sárban benyomták vala, hogy az terek meg ne találná.”<sup>24</sup>

A szövegben említett „fog”, azaz fok igen fontos szerepet játszott a régi magyar folyóparti víz- és halgazdálkodásban: foknak hívták azt a vágatot, amin keresztül a víz áradáskor ki tudott lépni a folyómederből, és apadáskor pedig az ártéren rekedt víz vissza is folyhatott. Andrásfalvy Bertalan, a kérdés legjobb néprajzi szakértője így magyarázta ennek rendszerét: „Az évenként felülről, főként a Dunán érkező nagy víztömegeket mesterséges fokok, csatornák segítségével szétvezették a hatalmas ártér minden zugába, a halászó víznek alkalmas tavakba és mélyedésekbe, a kaszáló rétekre, a gyümölcsösök aljába

<sup>17</sup> Nekünk mégis 2016. 176. o.

<sup>18</sup> Nekünk mégis 2016. 201. o.

<sup>19</sup> Nekünk mégis 2016. 190. o.

<sup>20</sup> Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez, 1526 vége: Nekünk mégis 2016. 205. o.

<sup>21</sup> „Azonban a király is lovastul belekeveredett a Duna egyik közeli kiöntésébe, beleesett a vízbe, és mielőtt vezetője észrevette volna a bajt és segítségére siethetett volna, elmerült.” Jan Dubravius, 1552., közli: Nekünk mégis 2016. 213. o.

<sup>22</sup> Nekünk mégis 2016. 204–205. o.

<sup>23</sup> Baranya megye 1982. 419. o.

<sup>24</sup> Nekünk mégis 2016. 214. o. Lásd ugyanerről egy ismeretlen feljegyzését: Nekünk mégis 2016. 204. o.

és legelőkre, majd az apadás idején lehetővé tették a vizek visszakerülését a mederbe... Azokat a vízkapukat, melyek közvetlenül a folyóvíz medréből nyílnak, elsődleges fokoknak nevezhetjük. Legegyszerűbbek ezek közt is azok, melyek egy lefűződött holtágba, morotvába vezetik a folyó vizét... fokok segítségével feltöltött tavak és medrekből további területekre, tómedrekbe, alacsonyabb fekvésű lapokba, palékba lehetett vezetni a vizet. Ezeket másodlagos fokoknak nevezhetjük. Gyakran egy fok egész sor tavakká felduzzadó, mélyebb helyet láthatott el vízzel... Síkabb terepen először keskeny árkot (a vízépítés szakkifejezésével vezérárkot) vájtak, majd a víz maga segítette kimosni medrét. Másutt komoly méretű földmunkát végeztek. Börzsöny Pál fokáról mondják, hogy vannak szakaszai, ahol olyan meredek, hogy »nem is lehet benne itatni, mérhetetlen mélysége van«, vagyis a csatorna jelentős magasságú ártéri emelkedéseket vág át... Az ártérben minden tónak tehát volt foka. Gyakran csak a tavat nevezik meg a helynévgyűjtők, a fok említése nélkül, gyakran fordítva, a fokot említik és beleértik a hozzátartozó tavat is.”<sup>25</sup>

Ha a menekülő király 1526. augusztus 29-én az esti felhőszakadásnak köszönhető áradáskor netán tényleg egy ilyesféle időszaki „halastó”, hirtelen felduzzadt vízében lelte volna halálát, akkor már az is érthető lenne, hogy miért épp környékbeli halászok találhattak rá a holttestére. Ezt az elbeszélést támogatja az az 1527. június 4-én kelt oklevél is, amiben az áll, hogy „Báthory István... ezennel tanúsítjuk, hogy nemes mlatoviti Horváth Márton néhai felséges Lajos király úrnak a pecsétgyűrűjét – amelyért felséges Mária királyné úrnő ... küldte el a közelmúlt napokban azokhoz a jobbágyokhoz, akik néhai Lajos király úrnak az öltözékét a mohácsi mezőről magukkal vitték – jelenlétünkben hűségesen átszolgáltatta a királyné őfelségének, amelyet azután őfelsége a tanácsos urak jelenlétében szétvágatott.” Vagyis a király pecsétgyűrűjének felkutatása azért járhatott sikerrel, mert már korábban a nyomára bukkantak azoknak a jobbágyoknak, akik magukhoz vették a király holttestén talált értékesebb holmikat.

Erre a lehetőségre – minden egyéb argumentáció nélkül – már 1976-ban felhívta a figyelmet Kiss Béla, aki a *Vigiliában* közölt cikkében megemlítt egy 1323. évi oklevelet is, amiben a nyúlzigeti apácák cselei birtokának kilenc halastaváról esett szó.<sup>26</sup> A szerző ezek közül többnek a nyomait is látni vélte, s azt is feltételezte, hogy „ezek bizonyára a[z] oklevélben közölt] birtokháborítás után 200 évvel, a mohácsi csata idején már gondozatlanok és a gyakori esőzések következtében mocsarasokká váltak. Sajnos, eddig csak kettőnek elmosódott maradványait találtuk meg.”<sup>27</sup>

Bár a Csele-patak torkolatához közeli folyópart eróziója jól adatolható már a középkorból is, hisz például 1281-ben Jenő határjárásában említenek egy *Feldwar* nevű helyet, amiről az 1437. évi határjárásban már azt állítják, hogy elnyelte a Duna, azért a környéken azonban számos halastóról maradt fenn tudósítás a török korból is, így valójában nincs okunk feltenni, hogy gondozatlan tavakkal számolhatnánk a térségben.<sup>28</sup>

<sup>25</sup> *Andrásfalvy* 1975. 159–160. o.

<sup>26</sup> AkO VII. 1991. 67. o.

<sup>27</sup> *Kiss* 1976. 510. o.

<sup>28</sup> Baranya megye 1982. 516. o. Gyenizse Péter azonban a pécsi konferencián megerősítette, hogy a számottevő erózió és a kései mesterséges szabályozás miatt a Csele torkolatvidékén a halastavak fekvésének rekonstrukciója ma már nem lehetséges.

*Kinek az elbeszélése szerint?*

Ha most eltekintünk az utóbbi időben „megszaporodott” spekulatív királyi kísé-  
rőktől,<sup>29</sup> akkor az ismert forrásokból egy igen kicsi menekülő csapat képe rajzolódik ki  
II. Lajos körül. Thurzó Elek tárnokmester úgy tudta, hogy a király sebesülten harmad-  
magával hagyta el a csatateret,<sup>30</sup> egy Antwerpenből kelt tudósítás szerint pedig a király  
négy emberével menekült el az ütközetből.<sup>31</sup> Mindez lényegében egybevág azzal, hogy a  
túlélő Czetriz mellett Brodarics még Aczél István pozsonyi várnagy nevét említette, aki  
tudomása szerint szintén itt és ekkor vesztette életét, és a testét meg is találták.<sup>32</sup> A velen-  
ceiek kéme szerint pedig a király „Trepkával és másokkal együtt” sülyyed el, s őt említi  
a király holttestének megtalálásáról beszámoló Sárffy-levél is, ami szerint „egy kicsit  
továbbmentünk, találtunk egy élettelen testet, melyben felismertük őfelsége udvarmes-  
terének, Trepkának [a király lengyel udvarmesterének] hulláját. Ezután még sok holttes-  
tet vizsgáltunk meg, de őfelsége testét nem találtuk meg ezek között. Nem messze ettől a  
mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s az alatt – mintegy isteni útmu-  
tatásra – a királyi felség elhalt holttestét találtuk meg.”<sup>33</sup>

Azaz azon a helyen, ahol a király holttestét keresték, Trepka mellett mások is éle-  
tüket veszítették – az azonban ebből a levélből nem derül ki, hogy ők is mind a király  
kíséretében érkeztek-e ide. Az azonban biztos megállapítható, hogy a király társai közül  
háromnak ugyan ismert a neve, közülük azonban biztosan csak egy élte túl a menekülést.  
A 2016. évi tanulmánykötet egyik kulcsmondata így kétség kívül Kasza Péter élelétását  
dicsérte: „a történetben Czetriz Ulrich mindenképpen kulcsfigura. Nemcsak az azonosí-  
tásban játszik főszerepet, de minden, amit Lajos haláláról tudunk, így vagy úgy az ő tanú-  
ságtételére vezethető vissza: ő számol be Máriának a király haláláról és annak módjáról;  
ezt a verziót jelenti Rómának Burgio nuncius, és erről tudósítanak a Habsburg-udvar leve-  
lei, valamint Brodarics Historiaja is.”<sup>34</sup>

Hogy Czetriz elbeszélése – minden részletében – igaz volt-e, ma már eldönthetetlen.<sup>35</sup>  
Már csak azért is, mert jelenlegi tudomásunk szerint senki nem vette a fáradságot, hogy  
ezt az elbeszélést teljes egészében írásban rögzítse, így csupán az elbeszélés kulcsmozza-  
natait tartalmazó különféle utalásokra hagyatkozhatunk. Sőt, a Sárffy-levélből az is kitű-  
nik, hogy mindaddig, amíg Czetriz útmutatása alapján el nem jutott a kereső csapat a  
király halálának helyszínére, s meg nem találták II. Lajos holttestét, valószínűleg kétség  
övezte a kamarás beszámolóját: „Legyen róla meggyőződve főtisztelendő uraságod, hogy  
mindaz, amit Czetriz annak idején a király haláláról elmondott, a színigazság volt. Mert  
mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda sem értünk, már Czetriz ujjával mutatta  
meg azt a helyet.”<sup>36</sup> A túlélő beszámolójának összességben egy kerek és hihető történetet

<sup>29</sup> Lásd *Botlik – Nemes – Tolvaj* 2016. 9. o.

<sup>30</sup> *Nekünk mégis* 2016. 190. o.

<sup>31</sup> *Nekünk mégis* 2016. 185. o.

<sup>32</sup> *Nekünk mégis* 2016. 204–205. o.

<sup>33</sup> *Nekünk mégis* 2016. 196. o.

<sup>34</sup> *Kasza* 2016. 77. o.

<sup>35</sup> Maga Kasza Péter is igyekezett mérlegelni tanulmányában ez ügyben az összes felmerülő lehetőséget.  
*Kasza* 2016. Lásd még *Farkas* 2016. o.

<sup>36</sup> *Nekünk mégis* 2016. 196. o.

kellett tartalmaznia a király és kísérete vesztéről: hogy a nyilvánvaló információvesztés dacára lehet-e mód ennek legalább részleges rekonstruálására, arra a következőkben próbálunk fényt deríteni.

*A helyi hagyomány jelentősége: a „Horthy-kanyar” effektus*

Mivel a Sárffy-levél szerint a király holttestét egyszer már valakik megtalálták és hevenyészve el is temették, s Báhori István nádor 1527. évi oklevele és a *Memoria Rerum* feljegyzése együttesen valószínűsíti, hogy ezek a személyek helyi halászok voltak, számolnunk kell egy, a Czetritz-féle elbeszéléséről lényegében független helyi hagyomány létezésével is, amelynek – ha a király halálának részleteiről nem is tudott, de –, tartalmaznia kellett a helyszínre vonatkozó ismereteket. Mivel a XVI. században Konstantinápoly felé tartó diplomáciai missziók rendre megpihentek Mohácsnál, s ezek tagjai – egyfajta poszt-katasztrófa turistaként – igyekeztek legalább hajójukról megtekinteni az 1526. évi események helyszíneit, több írástudó feljegyzésében szóba is kerülnek ezek a helyi kalauzok által bemutatott helyszínek.

Kérdés, hogy hihetünk-e az 1573-ban erre utazó Stephan Gerlach evangélikus lelkész,<sup>37</sup> vagy az 1577-ben itt megforduló Salomon Schweigger német evangélikus lelkész, vagy netán a Mohácsot 1587-ben felkereső Reinhold Lubenau königsbergi gyógyszerész feljegyzéseinek. Néhány kollégám kétkedése ellenére<sup>38</sup> magam úgy vélekedem, hogy a XVI. század tekintetében – amikor még biztosan számolhatunk a térségben az 1526 előtti lakosság kontinuus jelenlétével –, igen. Ennek lehetőségét egy XX. századi párhuzammal is meg kívánom világitani.

A családom abonyi, s gyermekkoromban Abonyból Cegléd felé utazva a régi 4-es főút – a mai 40-es út – egy szakaszánál gyakran hallottam édesapámtól, hogy azt a helyet Horthy-kanyarnak hívják, mert Horthy Miklós kormányzó még a II. világháború előtt autóbalesetet szenvedett ott, s ha Horthy akkor netán meghal, bizonyosan másként alakul később a magyar történelem... Némi böngészés után kiderült a Magyar Távirati Iroda iratanyagából, hogy 1932 nyarán azon a helyen ténylegesen autóbaleset érte a kormányzót, akinek azonban haja szála sem görbült.<sup>39</sup> Az esemény tehát tulajdonképpen teljesen jelentéktelen volt, ezen az alattomos útszakaszon később azonban valóban több súlyos és halálos baleset is történt, ám a helyi szájhagyomány mégis a leghíresebb „áldozatról” nevezte el a helyet, amit 70-80 év távlatából is pontosan be tudtak azonosítani a helyiek –

<sup>37</sup> „Aztán megtekintettük a helyet, ahol Lajos király a csatából menekülve átlovagolt a mocsáron. Már átért, azonban lovával elesett, vízbe veszett, megfulladt. Ezt egy öreg magyar mutatta meg nekünk, aki velünk utazott, és maga is részt vett a csatában.” Idősebb Stephan Gerlach, 1573., közli: Nekünk mégis 2016. 219. o.

<sup>38</sup> Farkas 2016. 137. o.

<sup>39</sup> 1932. június 26. A Magyar Távirati Iroda jelenti: „Nagybányai vitéz Horthy Miklós, Magyarország kormányzója szombaton Budapestről automobilon Kenderesi birtokára utazott. Útközben Cegléd és Abony között a kanyarodónál a gépkocsi, első kerekének gumiabroncsa defektust kapott, aminek következtében a gépkocsi az esőtől síkos úton az útszegő könek futott. Az ütdés ereje eltörte a gépkocsi kormánykészülékét. A kormányzót semmiféle sérülés nem érte és ugyancsak teljesen sértetlen maradt a kíséretében lévő Koós Miklós alezredes szárnysegéd is. A kormányzónak a sofőr mellett ülő inasa az odaütdéskor előrebukott és felső ajka kissé megsérült. A kormányzó a közeli vasúti őrházhoz ment és elbeszélgetett a vasúti őrrrel, amíg a debreceni gyorsvonat megérkezett. A vonatot megállították és a kormányzó kíséretével beszállt a vonatba, ahol egy első osztályú fülkében helyezkedett el”

édesapám is a baleset után négy évvel később látta meg a napvilágot –, jóllehet 1945 után nemhogy „emléktábla” nem hirdette az esemény emlékét, de még magáról a kormányzóról sem volt ajánlatos beszélni, a „híres emberrel” történt „történelmi” esemény emléke mégis töretlenül élt, sőt él tovább napjainkig.<sup>40</sup> Nem nagyon lehet tehát okunk kétségbe vonni, hogy 1526 után a mohácsiak számára is fontossá válhatott egy valóban történelmi jelentőségű esemény emlékezete...

### *Rekonstruálhatók-e a fennmaradt töredékekből az egykori narratíva egyes részletei?*

A különféle beszámolóknak van néhány figyelemre méltó pontja, melyek segíthetnek jobban elképzelhetővé tenni az egykori szituációt. Reinhold Lubenaunak „egy malom mellett megmutatták a helyet, ahol Szülejmán Lajos királyt 1526 augusztus 29-én megfutamította, a király hadi népét legyőzte, és a király a lovával a malom közelében a mohás helyen felbukott és a mocsárba fulladt.”<sup>41</sup>

A király halálának színterét hajóról szemlélő Antonio Pigafetta megjegyezte erről 1585-ben kiadott könyvében, hogy „a király a seregére mért megsemmisítő csapás után a szokott úton Buda felé menekült, és belefűlt egy olyan sekély mocsárba, ahol nyolc döglött ló sem férne el. Ez az ingovány vagy mocsár a csatatértől egy jó olasz mérőföldnyire található, nem messze a Dunától, egy kis domb tövében. A domb és a Duna között, alig egy nyíl-lövésnyi távolságban több áthatolhatatlan mocsaras terület is van, amelyeken csakis egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacsán lehet keresztüljutni. A király, mikor át akart rajta haladni, látta, hogy tele van a csatából menekülő szekerekkel és egyéb akadályokkal, mégis megpróbált rajtuk áttörni nagy sietve, így a híd melletti mocsárba ugratott, de balszerencséjére lovával együtt belefűlt.”<sup>42</sup>

Az eseményről a XVII. század derekán író Ibrahim Pecsevi, aki fiatal kora, tehát az 1580-es évek óta jól ismerte ezt a vidéket, azt állította, hogy „mikor a levert király a csatából elúztatva menekülés közben a síkság szélén lévő és Királyhíd néven elhíresült mocsaras helyre ért, a menekülő hitetlenek oly sűrűségben torlódtak egymásra előtte, hogy közöttük nemhogy egy ember, egy kutya sem tudott volna átfurakodni. A mögöttük érkezők tömegétől számtalan hitetlen a mocsárba süllyedt, és csak a nemlét országába nyitott utat.”<sup>43</sup>

Még ha a Csele-patak és a Duna menti fokok kapcsolatát ma már nem is tudjuk pontosan rekonstruálni, a földrajzi kép főbb elemei azért megvannak: a Mohácstól észak felé vezető főút, amely a menekülő tömegeit vonzotta a Csele-patak tájékán szűk, vizenyős helyen vezetett keresztül. A XVIII. században készült első katonai felmérés szöveges kommentárjai szerint áradás esetén ez a patak volt a térség egyetlen komoly vízi

<sup>40</sup> 2012–2013: <http://www.miabonyunk.hu/cikkek.php?cikk=8879>; <http://www.miabonyunk.hu/cikkek.php?cikk=12998>; <https://ceglédipanorama.hu/2013-09-17/a-halalfa-halala/> (A letöltés időpontja: 2019. március 5.)

<sup>41</sup> Nekünk mégis 2016. 221. o.

<sup>42</sup> Nekünk mégis 2016. 220–221. o.

<sup>43</sup> Ibrahim Pecsevi történelmi munkájának részlete, 1650 k., közli: Nekünk mégis 2016. 226. o.

akadálya, amelyen egy malom mellé épített hídon lehetett átkelni.<sup>44</sup> A malomgátak hídszerepe jól igazolható a térségből,<sup>45</sup> malom pedig már a török korban is volt errefelé a Csele-patakon.<sup>46</sup>

Az pedig, hogy az esőzéseknek köszönhetően a Csele igencsak meg volt duzzadva, a rajta átvezető híd átérésztő képessége pedig igen szerény lehetett, az a szultáni hadinapló csata utáni feljegyzéséből is kiderül: „Hétfő – miután a várost [Mohácsot]... felgyújtották, megindult a hadsereg és ikindi [a délutáni ima] idején ért az állomásra. Megindult a padisah [Szülejmán] is. Amint egy tavon – melynek vize a ló faráig ért – átkeltek, ott szálltak meg. Mivel csak egy helyen volt egy kis híd s az igás jószágok átkelésére nem volt alkalmas hely, ma a seregnek csak tized része kelt át.”<sup>47</sup> Azaz Pigafetta és Pecsevi információja akár helytálló is lehet a menekülők összetorlódo tömegéről, amely akár még az üldöző oszmán lovasság nélkül, önmagában is halálos veszedelmet jelenthetett II. Lajos számára, s amelyet a király – elválva a népesebb kíséretétől – csupán néhány híve kíséretében próbált meg sebtében kikerülni.<sup>48</sup> Így kerülhetett képbe azután a helyi emlékezetben a híd közelében álló malom épülete, s így juthatott II. Lajos kis csapata a hídtól keletre, a Duna felé eső ártéri területre, ahol valószínűleg szintén nem ők próbálkoztak első ízben átjutni észak felé. Legalábbis erre utalhattak később a helyszínen talált egyéb holttestek és Joachim Camerarius beszámolója is, aki arról értesült, „hogy a gázlót a menekülők tették tönkre, akik mintegy mélyedést vágtak a mederbe és az így már kevésbé volt járható.”<sup>49</sup>

Vagyis az északra vezető töltésút, az utat keresztező Csele-patak, a rajta átvezető híd, valamint a közeli malom nyilván fontos szerepet játszott az 1526. augusztus 29-ei menekülésben, ami akár az egyes leírásokban szereplő tömeges emberhalálhoz is vezethetett – a király és kísérete azonban ettől nem túl nagy távolságra próbálhatta meg a menekülők kikerülését a Duna árterében. Az erről való tudás pedig még a XVII. században is közkeletű lehetett, mint azt Liszti Lászlónak 1653-ban írt *Magyar Mars avagy Mohach mezejen történt veszedelemnek emlékezete* című eposzának alábbi sorai is világosan érzékeltetik:

<sup>44</sup> „Csely (vagyis Csele) patak 4 láb széles és 1-2 láb mély, mocsaras. Agyagos és homokos medre van. Északkeleti irányban a Csely patak malmánál álló épített hídnál, szemben azzal egy elpusztult kápolna nyomai láthatók, a patak a lovasság és a gyalogság számára is átjárható... A Csele felé vezető országút a legkisebb áradás alól is mentesül, mert mindegyik oldalán csatornákkal a víz levezethető, és az út magasított. Csupán a Csele pataknál, amikor a vize túl erősen ki-önt, lehet nagyon nehezen haladni.” *T. Mérey* 2004. 109–110. o.

<sup>45</sup> Számos példát hoz rá *K. Németh* 2013. 121–151. o.

<sup>46</sup> 1552. Miklós deák malma: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*: Tapu 443. 315. o.; A keresztény tulajdonos neve, mint azonosító elnevezés, ez esetben az oszmán hódítás előtti tulajdonosra utalhat. (Sudár Balázs szíves közlése.) A folytonosság lehetőségét erősítik a Tolna-megyei példák is, lásd *K. Németh – Máté* 2014.

<sup>47</sup> A budai hadjárat állomásainak részletes leírása. In: *Mohács* 2006. 197. o.

<sup>48</sup> Ez lehet a magyarázata annak is, hogy Aczél István pozsony megyei csapatából Szalay János alispán 150 lovassal épségben hazatért a csata után: *Mohács* 2006. 167. o.

<sup>49</sup> *Joachim Camerarius*: A Magyarországon, Mohácsnál elszenvedett vereségről es Lajos király haláláról, 1541., közli: *Nekünk mégis* 2016. 208. o.

„Mohácshoz közelre, csak fél mért földnire, vala egy föld-hasadás,  
Kit nagy vízzel töltöt, s ugyan teli öntöt Dunabéli áradás,  
Mint egy pasványos víz, avagy mocháros iz, s mint egy Duna szakadás

Cziliche falunál, s ennek határánál, vólt ez az vízbéli ér,  
Meredek partyai, s vadnak mély árakai, Duna arja hozzá fér,  
Futo Magyarokat, szegényt, s gazdagokat, itt a Török utol ér,

E' föld hasadásba, s víz áradásába, Király mind lovastól hólt,  
Minden fegyverestől, és öltözetestől, valamint az harczon vólt,  
Sok töb társaival, s futo Magyarival, itt fel-találtatot vólt.”<sup>50</sup>

#### BIBLIOGRÁFIA

- Andrásfalvy* 1975. *Andrásfalvy Bertalan*: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. (Tanulmányok Tolna megye történetéből 7.) Szekszárd, 1975.
- AkO VII. 1991. Anjou-kori Oklevéltár. Összeállította *Blazovich László – Géczi Lajos*. VII. k. 1323. Budapest–Szeged, 1991.
- B. Szabó* 2016. *B. Szabó János*: A mohácsi vész. (A magyar történelem rejtélyei.) Budapest, 2016.
- Baranya megye 1982. Baranya megye földrajzi nevei I/2. k. Szerk. *Pesti János*. Pécs, 1982.
- Botlik – Nemes–Tolvaj* 2016. *Botlik Richárd – Nemes István – Tolvaj Balázs*: Kétségeink II. Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban. *Orvostörténeti Közlemények*, 62. (2016) 5–21. o.
- Farkas* 2016. *Farkas Gábor* *Farkas*: II. Lajos király temetései. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016. 125–138. o.
- K. Németh* 2013. *K. Németh András*: Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében: I. Vízimalmok. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 35. (2013)
- K. Németh – Máté* 2014. *K. Németh András – Máté Gábor*: Szempontok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához. In: *Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában*. Szerk. *Báti Anikó – Csoma Zsigmond*. Budapest, 2014. 47–68. o.

<sup>50</sup> Nekünk mégis 2016. 226–227. o.

- Kasza* 2016. *Kasza Péter*: Holttest a patakban. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016. 69–84. o.
- Kiss* 1976. *Kiss Béla*: II. Lajos halála. *Vigilia*, 41. (1976) 507–512.
- MAMÜL Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. Szerk. *Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna*. I–XIV. k. Budapest, 2003–2014.
- Mohács 2006. Mohács. Szerk. *B. Szabó János*. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2006.
- Nekünk mégis 2016. „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016.
- Nemes – Tolvaj* 2014. *Nemes István – Tolvaj Balázs*: II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása. *Orvosi Hetilap*, 2014. március 23. 475–480.
- T. Mérey* 2004. *T. Mérey Klára*: Baranya megye települései az első katonai felmérés idején. Pécs, 2004.
- Tóth* *Tóth Gergely*: A „húszezer magyar mártír” napja. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása). (Kézirat, megjelenés alatt.)

*János B. Szabó*

THE PLACE OF THE DEATH OF LOUIS II: LANDSCAPE AND ORAL TRADITION

(Abstract)

At least two verbal reports were born about the death of the king. One of them was presented to Queen Mary and the court by an eyewitness, royal chamberlain Ulrich Cettricz, and this one could be source of several later foreign reports, even in the cases where the relation of the report and the source is not clear. The other information package could come from the fishermen who buried the corpse of the king for the first time, and this lives on local traditions. The research paper examines the real bases and the relationship of these two traditions.

*János B. Szabó*

SCHAUPLATZ DES TODES VON LUDWIG II. (BÖHMEN UND UNGARN); LANDSCHAFT  
UND ORALE TRADITION

*(Resümee)*

Über den Schauplatz des Todes des Königs entstanden mindestens zwei mündliche Berichte. Ein Bericht wurde vom Augenzeugen, dem königlichen Kammerdiener Ulrich Cettritz, der Königsgemahlin Mária und ihrem Hof vorgetragen. Dabei dürfte es sich um die Quelle der meisten späteren ausländischen Berichte handeln, auch in denjenigen Fällen, in denen der Zusammenhang mit der Quelle an sich nicht nachvollziehbar ist. Das zweite Informationspaket dürfte von den Fischern stammen, die den Leichnam des Königs als erste bestatteten. Dieser Bericht lebte wohl in der lokalen Tradition weiter. Die Studie untersucht die Realität und Entsprechung dieser beiden Traditionen.

*János B. Szabó*

LIEU DU DÉCÈS DE LOUIS II : PAYSAGE ET TRADITION ORALE

*(Résumé)*

Le lieu du décès du roi a fait l'objet d'au moins deux récits oraux : Le chambellan Cettritz Ulrich, témoin oculaire de l'événement en a parlé à la reine Marie et à la Cour. Ce récit devait être la source de la plupart des chroniques étrangères, même lorsque leur lien avec la source n'est pas évident. L'autre information, qui alimentait la tradition locale, devait venir des pêcheurs qui ont enterré le corps du roi en premier lieu. La présente communication examine la réalité et la compatibilité des deux traditions.

*Янош Б. Сабо*

Место смерти Лайоша II.: местная и устная традиция

*(Резюме)*

О месте смерти короля могло родиться по крайней мере два устных отчета. Один из очевидцев королевский казначей Ульрих Цетритц, предоставил королеве Марии и её двору, и это могло послужить источником большинства последующих зарубежных известий, даже и тогда, когда связь с самим источником неясна. Другой информационный пакет, который мог исходить от рыбаков, которые первыми похоронили тело короля, что могло бы тоже выжить в местных традициях. Статья рассматривает возможность реальности дать ответ этих двух традиций.